

(IO) Paris 1900: Rätten till arbete enligt socialisterna

Quelque paradoxal que paraisse cet axiome,
l'on peut hautement affirmer qu'à l'heure
actuelle tout le monde est féministe.

Marguerite Durand, 1900¹

Världsutställningen i Paris år 1900 blev kulmen på och urartningen av världsutställningar som motsägelsefyllda manifestationer. På den krockade internationalism med nationalism och kolonialism samtidigt som dessa tendenser stödde varandra. Varje utställande land hade byggt ett eget hus. Byggnader av de mest skiftande utseende låg längs Nationernas gata mellan Trocadéro och Pont des Invalides, som en syntes av världen. Kommande konflikter kunde anas. Fransmännen hade placerat sin rustningspaviljong centralt med uppsikt över gatan med de nationella husen.² Med sin framstegsentusiasm utgjorde utställningen i sig en dementi på den *fin-de-siècle*-spleen som fanns inom konst, filosofi och litteratur. Till dem som var övertygade om en bättre framtid hörde socialisterna, fast de sinsemellan inte var ense om hur det nya samhället skulle se ut eller uppstås.

Antisemitism och nationalism tycktes år 1900 ha gett vika för en förnyad tro på den ännu unga Tredje republikens livskraft. Socialisterna var väl representerade i nationalförsamlingen. Landets radikala krafter hade vunnit Dreyfusaffären, men utan triumf eftersom den för spioneri oskyldigt dömdes

1. "Hur paradoxalt detta axiom än må te sig kan man klart och tydligt slå fast att alla är feminister i dag." (Översättning Jan Stolpe.)

2. Som vanligt pågick en tävlan mellan nationerna om priser och uppmärksamhet. Regioner inom större länder eller federationer markerade i Paris sin särart, i den nationalism som var under konstruktion. Norge, ett land ännu i personalunion med Sverige, lät bygga sitt eget hus, liksom det ryska guvernementet Finland och det österrikiska Bosnien-Hercegovina, *La Grande Revue de l'Exposition 1900*:125, 142, 201ff; *Rapport général sur les congrès de l'exposition 1906*:65; Duquesne 1991:17f; Kuchenbuch 1992:XIV; Schroeder-Gudehus & Rasmussen 1992:132; Aimone & Olmo 1993:34f, 57, 303; Bennett m fl 1994:1, 25f.

judiske officeren Alfred Dreyfus ännu bara fått amnesti. 1899 hade en koalitionsregering bildats. Dess personsammansättning blev kritiserad av många skäl. Ett som nämnts ovan var att Alexandre Millerand tog över handelsministeriet och därmed blev den förste socialist någonsin som ingick i en regering.³

De franska socialisternas begynnande enighet hade hindrats av Dreyfus-affären och av att Millerand som en av deras ledare antog en ministerpost. Oenighet hade uppstått redan när den reformistiske Jean Jaurès offentligt hade tagit ställning för Dreyfus. De revolutionära socialisterna kring Jules Guesde ville se den rättsstriden som en intern borgerlig affär, som socialister borde hålla sig utanför.⁴

Ett annat problem för socialisterna var kvinnofrågan. Begreppet ”feminism” hade följt den radikalare socialistiska delen av den franska kvinnorörelsen sedan 1890. Feminismen fortsatte in på det nya seklet att vara viktig för dem som ville se kvinnor och män som jämlika inför lagen och därmed på arbetsmarknaden. Att en feministisk kongress fick bli presenterad som officiell kongress på världsutställningen i Paris 1900 måste ha stärkt dess arrangörer i hoppet om att bli accepterade av socialistiska män.

Den socialistiska feminismens sista stora internationella kongress

Le Congrès internationale de la Condition & des Droits des femmes (Internationella kongressen om kvinnors villkor och rättigheter) har ansetts utgöra kulmen på det som somliga kallat den ”sociala feminismen” i Frankrike,⁵ en feminism som försökte kombinera kvinnors krav på jämlikhet med män och ett starkt engagemang för socialismen. I denna bok har riktningen kallats socialistisk feminism. Ordet ”socialism” – det kan inte nog betonas – hade vid denna tid ett mer oklart innehåll än det fick senare. Ordet var positivt laddat och flera grupper slogs verbalt om att göra det till sitt. I Tyskland kallade de revolutionära sig däremot för socialdemokrater. I Frankrike fördes

3. Isay ser år 1900 som läkandet av Dreyfus-affären, Isay 1937:142; Inte förrän 1906 förklarades Dreyfus frikänd av domstol, Rebérioux 1975:7ff, 28, 38; Derfler 1977:VIIf, 170f.

4. Orry 1911:33ff; Joll 1955:82ff; Winock 1986:186f; Rebérioux (1994) 2004:62f, 70ff, 134f.

5. Sowerwine 1978:75ff.

intensiva diskussioner både om beteckningar och om deras innehåll. Denna kvinnornas rättighetskongress visade ett engagemang för att ändra de orättvisor mellan grupper och klasser av människor, som blivit tydliga i de stora städerna under 1800-talets slutdecennier, samtidigt som den krävde kvinnors emancipation på jämlika villkor.⁶

Kan kvinnokongressen i Paris i september år 1900 därmed kallas socialistisk? Det beror naturligtvis på definitionen av ”socialism”. Om vi låter dåtidens språkbruk råda och följer den debatt som försökte klargöra vad de socialistiska feministerna ville, var det en socialistisk kongress. Samtidigt blir det uppenbart att de socialistiska feministerna arbetade i motvind i förhållande till många andra socialister. Vad skulle socialismen som ideologi stå för?

Den franska socialistiska rörelsen hade en konservativ teori och en obefintlig praktik när det gällde de jämlikhetskrav som ställdes av feministerna, enligt den franska presshistorikern Irène Jami. Men de kvinnor som kallade sig både feminister och socialister gavs en viss möjlighet att knyta an till en bredare socialistisk analys fram till den franska socialismens konsolidering.⁷ Fram till 1905 var utgången av relationen mellan feminism och socialism i Frankrike mindre säker. Därefter blev kvinnofrågan definitivt underordnad klassfrågan, som den redan varit sedan minst tio år i Tyskland.

Den amerikanske historikern Charles Sowerwine, vars forskning rör kvinnorna i den franska socialismen, definierar kategoriskt denna kvinnokongress av år 1900 som icke-socialistisk. Genom att fastslå att den internationella kongressen om kvinnors villkor och rättigheter år 1900 företrädde en ”social feminism” vill Sowerwine framhålla att den inte kan bli kvalificerad som riktigt ”socialistisk”: den satte inte klasskampen i första rummet. Socialismen skulle vara åtminstone verbalt revolutionär.⁸ Sowerwines klasskampsdefinition av socialism är snäv och anakronistisk; den får ses som typisk för 1970-talet då Sowerwine skrev sin bok.

På denna kvinnokongress år 1900 fanns många kvinnor – organisatörer och talare – som kallade sig själva socialister och var accepterade som sådana i

6. [UW:] Ordet ”socialism” förblev populärt långt in på 1900-talet och dess olika uttolkningar fortsatte länge. Ett uttryck för detta är Oswald Spenglers lilla skrift *Preussentum und Sozialismus*, 1920, till svenska året därpå. Enligt honom ligger socialismen naturligt till för tyskar, inte för fransmän. Nationalsocialisterna gillade också ordet.

7. Jami 1981:127.

8. Sowerwine 1978:75ff.

andra socialistiska grupper. Även socialistiska män uppträdde på kongressen. I Frankrike var den reformistiska socialismen väl så stark som den revolutionära. Kongressen var en avläggare av de två socialistiskt feministiska kongresser som hållits i Paris under Eugénie Potonié-Pierres ledning 1892 och 1896. Dessa hade i sin tur växt fram ur kongresserna om kvinnors rättigheter 1878 och 1889.⁹ De två 1890-talskongresserna kan, tillsammans med den år 1900, ses som försöket att förmå den splittrade men växande franska socialismen att i sig integrera kvinnors jämlikhet och föra ut detta internationellt. Ambitionen skulle inte lyckas.

Sowerwine, med sin snävare definition av socialism, framhåller att det var Elisabeth Renaud och Louise Saumoneau som var de ”riktiga socialisterna” vid kvinnokongressen. De hade, enligt honom, intresse för ekonomi och inte bara för lagstiftning. Det var främst Elisabeth Renaud som tog på sig rollen att profilera en motsättning mellan så kallade borgerliga och socialistiska grupper, tillsammans med ett par män. Hennes insatser liknar dem som Clara Zetkin gjort under kongressen i Berlin 1896. Renaud gjorde sina försök på en i sin helhet mer vänsterinriktad kongress – och hade mindre framgång. Men hon lyckades få till stånd en hetsig debatt omkring hembiträdesfrågan. Sowerwine har framställt den debatten som den viktigaste på kongressen och menat att den handlade om skilda klasståndpunkter. De franska historikerna Laurence Klejman och Florence Rochefort, som studerat den franska kvinnorörelsen vid denna tid, visar tvärtom att debattörerna varit mer eller mindre överens om det rimliga med en reglering av hembiträdenas villkor. Diskussionen gällde snarast om det var *möjligt* att införa yrkesinspektion i hemmen, inte om det var lämpligt. Elisabeth Renauds kritik hade i den debatten slagit in öppna dörrar. Under kongressen hade Renaud, enligt dessa två forskare, försökt göra flera andra inlägg för att markera socialismen som något artsäkilt från feminismen.¹⁰

Sowerwine poängterar – för att underbygga sin bedömning – att Marguerite Durand, redaktör för den dagliga feministiska tidningen *La Fronde*, hade

9. Broschyren ”Congrès international de la condition et des droits des femmes”, 6 s, kallar dessa fyra kongresser samt den som hölls 1900 för ”(d)es congrès féministes internationaux”, Congrès 1900 – Paris, Dos 84, BMD.

10. Två av männen hette Brunswick och Lefort. Paris Sept 1900: t ex 147, 148, 205ff, 255; Sowerwine 1978:76f; Klejman & Rochefort 1987:581ff.

det huvudsakliga inflytandet över kongressen år 1900. I det har han i viss mån rätt, liksom i att hon inte – i hans snäva mening – var socialist. Men hon var aktiv i bildandet av fackföreningar för kvinnor och hörde hemma bland de reformistiska socialisterna. Sowerwine hävdar vidare att de fem socialister som satt i organisationskommittén för kongressen blivit utvalda av Marguerite Durand för att de *inte* fäste stor vikt vid klasskampen. Det var den kände politikern René Viviani, socialist och ledamot av den franska nationalförsamlingen, Marie Bonneval, sekreterare i en fackförening för lärarinnor, medarbetarska i *La Fronde* och aktiv bland annat i Andra internationalen, Stéphanie Bouvard, ledande inom blom- och plymmakerskornas fackförening samt Caroline Kauffmann och Mme Vincent.¹¹ De två sistnämnda var ledande inom olika grenar av kvinnorörelsen och Mme Vincent sedan länge en erkänd feminist och socialist.

De fem var socialister, men inte revolutionära sådana. Sowerwine vill inte tillåta dem att klassificera sig som socialister. Han antyder vidare att de var osjälvständiga i förhållande till Marguerite Durand, men han ger bara ett konkret exempel på vad som skulle ha kunnat skapa ett beroendeförhållande: Bouvards fackförening hade fått pengar av Durand.¹² Ser vi till en central fråga på kongressen, nämligen nattarbetsförbudet för kvinnor, intog dessa fem olika hållning. Durand stod mitt uppe i en rättslig process om nattarbetsförbudet och ändå var kommittémedlemmarna långt ifrån av hennes mening. Mme Vincent och Stéphanie Bouvard var inte främmande för särlagstiftning för kvinnor, vilket var känt bland annat från tidigare kongresser. Marie Bonneval var inte längre – som Durand – negativ till nattarbetsförbudet för kvinnor men hon ville se det något uppluckrat. Kritiken av Marie Bonneval som osjälvständig duger knappast, fast hon publicerade sig regelbundet i Durands *La Fronde*.

Det är inte heller troligt att den bland socialistiska franska väljare högt uppskattade René Viviani, en av ledarna inom fransk socialism, på ett underordnat sätt skulle stå under Durands inflytande. Riktigt är att han omfat-

11. Bonneval, Vincent och Viviani samt prof. André Weiss var kongressens vice ordförande; Kauffman var med i kommittén liksom Bouvard tillsammans med 30 andra personer. Kongressens hedersordförande var Mme Clémence Royer och Mme Féresse-Deraimes, vilket alltsammans pekar på kontinuiteten med kongresserna 1878, 1889, 1892 och 1896. Paris Sept 1900:V–VII; Bonneval var avtecknad som deltagare vid Andra internationals kongress 1900, första sidan. *PR* 2/10 1900.

12. Sowerwine 1978:75ff.

tade en reformistisk socialism. Det sägs¹³ att Viviani skulle ha varit Durands älskare vid denna tid. Om så var fallet är väl frågan snarast vem som utövade inflytande på vem. Kanske relationen till och med var grundad i en överensstämmelse vad gällde synen på politik? Min slutsats är att dessa fem socialister agerade autonomt som reformistiska och att kongressen med rätta kan kallas socialistisk.

En kongress med socialistisk inriktning satte naturligtvis lönearbete högt på sitt program. Att kvinnans ekonomiska frigörelse utgjorde basen för hennes emancipation var kongressens budskap.¹⁴ Därmed var den en *feministisk* kongress enligt den definition ordet haft under 1890-talet bland dem som lanserat det. Arrangörerna framhöll stolt, att det var första gången en officiell kongress vid en världsutställning tog upp renodlat ”feministiska” frågor.¹⁵ De räknade tydligen inte kongressen i Bryssel år 1897. Kraven hade varit likartade på kvinnokongressen i Paris år 1896 men de framfördes nu inför en större publik.

Kongressen fick offentligt erkännande av ledande personer inom den franska reformistiska socialismen. Chefredaktören för *La Petite République*, den oberoende socialisten Leon Alfred Gérault-Richard, skrev en stödande artikel med rubriken ”Féminisme”. Han framställde kvinnan som mer förtryckt än mannen: ”hon är mer slav, mer förtryckt, mer förödmjukad än vi”. Han tyckte att kvinnan borde få lönearbete för att uppnå ekonomiskt oberoende. Det var en socialistisk plikt att hjälpa henne att bli fri från den maskulina egoismen. Artikeln försvarade René Vivianis engagemang i den feministiska kongressen¹⁶ på ett sätt som gör klart att feminismen var utmanande inom arbetarrörelsen och att det även fanns reformistiskt socialistiska män som såg negativt på den.

Kongressen ställde jämlikhetskrav. De handlade om ekonomiskt oberoende, jämlika löner och rösträtt. Alla krav riktades till staten, som ombads ändra lagstiftningen. Det orättvisa med att behandla kvinnor som barn poängterades:

13. Klejman & Rochefort 1989:242 kallar relationen vänskaplig; Rabaut 1996; McMillan 2000.

14. *La Grande Revue de l'Exposition 1900*:257.

15. ”Pour la première fois, un congrès officiel va traiter des questions féministes”, Printed pages, ”Congrès international de la condition et des droits des femmes (Paris, 1900)” (No 314):1, F 12 4319, AN; om rösträtten, *La Fronde* 6/9 1900.

16. “[...] elle est plus esclave, plus opprimée, plus humiliée que nous.” *PR* 8/9 1900:1.

Underordnad lagar vars utformning hon inte får medverka till, behandlas kvinnan som minderårig oavsett vilken intelligens eller förmåga hon har, och hon lider av den bedrövliga plats på vilken hon har placerats i samhället.¹⁷

Kongressen uppfattade kvinnors villkor som sämre än mäns; den utgick från en analys av kvinnor som underordnade. Tre områden var viktiga för en jämlikhetspolitik: det ekonomiska medborgarskapet, som sattes först, därefter det civila medborgarskapet eller den vardagliga praktiken, det vill säga normer och attityder (mentaliteter) som fanns eller inte fanns som lagar, samt som slutkrav det politiska medborgarskapet.¹⁸ På alla områden måste förändringar göras. Kongressen krävde ekonomisk jämlikhet för den gifta kvinnan, samundervisning av pojkar och flickor i skolorna för att hävda principen om könsens jämlikhet, samt samma moral för båda könen med följdkravet att reglementeringen av prostitutionen skulle avskaffas. Därtill kom krav på speciella rättigheter vid moderskap och för barn.¹⁹ De två sistnämnda var de enda som inte formulerades i direkta jämlikhetstermer.

Internationella kongressen för kvinnors villkor och rättigheter hölls i kongresspalatset. Åttahundra åhörare, varav femhundra delegerade, de flesta franska, samlades till öppnandet. Den stora kongressalen var under dessa dagar nästan alltid full.²⁰ Initiativtagare var Maria Pognon tillsammans med tidningsredaktörerna Maria Martin, *Le Journal des Femmes* och Marguerite Durand, *La Fronde*. Den senare tidningen förändrades under kongressveckan från att presentera ett innehåll med alla slags nyheter till att enbart rapportera utförligt om debatterna på kongressen.²¹ Flitiga stenografer och renskrivare

17. "Soumise à des lois à l'élaboration desquelles elle n'a aucune part, la femme, quelles que soient son intelligence et ses capacités, est traitée en mineure et souffre de la condition misérable qui lui est faite dans la société." Printed pages, "Congrès international de la condition et des droits des femmes (Paris, 1900)" (No 314): 1, F 12 4319, AN.

18. Printed pages, "Congrès international de la condition et des droits des femmes (Paris, 1900)" (No 314): 1–2, F 12 4319, AN.

19. Tryckt *Bulletin d'Adhésion*, Mapp: Congrès 1900-Paris Dos 84, BMD; *Les Droits de la Femme* nr 17, 8/9 1900:1.

20. Kongressen antogs som nummer 91 av 127 officiella världsutställningskongresser. Commission Supérieur des Congrès, Seances 15/3 & 10/6. 1899, F 12 4317 samt tryckta sidor "Congrès international de la condition et des droits des femmes (Paris, 1900)" (No. 314): 1, F 12 4319, AN; Le Congrès internationale de la Condition & des Droits des femmes ägde rum 5–8 sept 1900. *La Fronde* 3/9 1900; Paris Sept 1900:XX; *Exposition Universelle* 1900 1991:40; Sowerwine 1978:77; Klejman & Rochefort 1987:580; Schroeder-Gudehus & Rasmussen 1992:138.

21. Maria Pognon var ordförande. Efter Maria Deraismes blev hon ordförande för La ligue françai-

måste ha varit oavbrutet verksamma liksom typograferna, alla kvinnor.

Flera av kvinnorna som hade deltagit i junikongressen medverkade aktivt på denna kongress. Till dem hörde Maria Martin, Maria Pognon, Mme Vincent och andra. De utländska delegerade var färre än vid den tidigare kongressen; sammanlagt kom deltagare från 15 länder. Officiella utländska deltagare, som presenterades vid kongressens öppnande, kom från sex länder: USA, Mexico, Belgien, Ryssland, Ecuador och Rumänien. Den tyska kvinnorörelsen riktade kritik mot kongressen för att vara alltför inriktad på franska förhållanden och deras ledande kvinnoaktivist avstod från att delta.²² Kanske var det lika mycket jämlikhetsinnehållet och den uttalade feminismen som avskräckte. Tyskorna – numera enade i frågan – var troligen upprörda över att fransyskorna ännu avvisade särlagar för kvinnor.

Programmet tog upp utbildning och lagstiftning, både privat och allmän rätt. Under ekonomiska, moraliska och sociala teman togs kvinnoarbete och särlagar för kvinnor upp. Sammankomsterna byggde på förarbete i mindre arbetsgrupper. Resolutioner togs efter diskussioner. Ordföranden Maria Pognon tog redan i sin inledning upp industriarbetarnas förhållanden. Åsikten att kvinnor inte borde få arbeta utanför hemmet bemötte hon med att kvinnor behövde sina inkomster och inte minst med att landet behövde deras insatser. Antalet kvinnor i lönearbete var drygt 2,5 miljoner mot männens nästan 3,5 miljoner, vilket betydde att landets ekonomi skulle skadas

se pour le droit des femmes; Tryckt *Bulletin d'Adhésion*, Mapp: Congrès 1900 – Paris Dos 84, BMD; Marguerite Durand var kongressens generalsekreterare med hjälp av Maria Martin. Paris Sept 1900:3; *Revue de Morale Sociale* (Savioz) Dec 1900:510; 29 kvinnor och 18 män fanns i organisationskommittén. Paris Sept 1900:3f; Hedersordförande var Mme Clémence Royer och Mme Féresse-Deraismes, syster till Maria Deraismes samt Léon Richer. Kassör var Mlle Harlor, *La Fronde*, "Programme" 5/9 1900; enligt en beräkning publicerades i *La Fronde* 98 spalter om kongressen, tillsammans med en längd av 61,5 meter, *FBw* 1900:147; *La Fronde* var radikal, socialistisk och för en religiöst neutral stat (dvs "laïque"). *Jami* 1981:62, 97.

²² Kongressvolymen har ingen deltagar- eller talarförteckning, inga beräkningar av personer från utlandet; antalen är överslagsberäkningar. Men USA = Charles Henrotin, Chicago, Mrs Helen Campbell, Denver, Mrs Rebeka Kohut, New York, Miss Hanna Clarke, Virginia samt Mary Hollowell Campbell, och Ryssland = Mlle Strélakoff, Mme Sémetschkine och M. le baron J. de Berwick (11), Holland = Mme Schook Haver (t ex 318) som där benämns som den holländska delegerade, Tyskland = Otilie Hoffman, delegerad från Conseil National des femmes allemandes (284), Lina Morgenstern hade sänt en rapport "L'Influence de la Femme sur l'Hygiène populaire" men verkar inte ha infunnit sig själv (345ff). England = Dora Montefiore (188); Italien = Mlle Flavia Steno, journalist och Mme Cecilia Meyer, Rom (191, 229, 287), Maria Pognon nämner dessutom personer från Bulgarien, Schweiz och Spanien när hon hälsningstalade (21), Paris Sept 1900; *FBw* 1900:146ff; Klejman & Rochefort 1987:587.

²³ Tryckta sidor: "Congrès international de la condition et des droits des femmes (Paris, 1900)";

allvarligt om kvinnlig arbetskraft förbjöds. Men kvinnor måste få bättre arbetsförhållanden.²³

Vid sessionsbehandlingen av kvinnolöner, värdering av kvinnors arbete i familjen, arbetstider och arbetsmiljö var Marie Bonneval rapportör. Arbetsgruppen hon ingått i ville se statlig reglering av lönerna. Minimilöner för kvinnor hade redan införts i andra länder.²⁴ Från kravet på reglering av löner var steget inte långt till ett förslag om reglering av arbetstider och därifrån till en diskussion om nattarbetet. De långa arbetspassen sågs som en av orsakerna till låga löner. Med ett minskat arbetskraftsutbud, det vill säga med kortare arbetsdagar, borde lönerna öka eftersom det skulle bli brist på arbetare.

Arbetsgruppen föreslog en reduktion av arbetstiden för alla, män som kvinnor, till åtta timmar om dagen i industri och handel, tillsammans med 36 timmars sammanhängande ledighet varje vecka. I denna högaktuella fråga ställde kvinnokongressen alltså det socialistiska kravet. Den gick längre än kvinnokongressen i juni och arbetarskyddskongressen. Men den uttalade sig samtidigt tydligt *emot* speciella arbetstider för kvinnor, det vill säga sär-lagar.²⁵

Arbetsgruppen ville införa en rätt att bilda fackföreningar. Gruppen underströk kvinnors rätt till arbete inte bara för att kvinnor behövde tjäna pengar för sin familjs uppehälle, utan för att egen inkomst sågs som förutsättningen för ett ”oberoende”; var och en hade en personlighet som måste få utvecklas.²⁶ Tanken på ett ekonomiskt medborgarskap för kvinnor kom i detta till klart uttryck.

Marie Bonnevals egna åsikter var ännu radikalare än gruppens. Hon förde fram visioner av att man och kvinna delade på hemarbetet, av delad fostran av

(No 314), F 12 4319, AN, Paris; handskrivet protokoll: "Congrès international de la condition et des droits des femmes, (Paris 1900), Troisième Commission, Section de Législation", BMD; *La Fronde* den aktuella veckan 1900: när inget annat anges refereras debatten i första hand som den publicerades i tidningen, med stöd av det senare tryckta protokollet i bokform (= Paris Sept 1900). Tidningen innehåller anmärkningar om utrop etc som saknas senare. Vissa namn är olika, vissa episoder saknas i den redigerade versionen, Paris Sept 1900:17f.

24. Marie Bonneval sammanfattade promemorior ("mémoires") som skrivits av den förberedande arbetsgruppen. Paris Sept 1900: 27ff; jfr Klejman & Rochefort 1987:580. De noterar en debatt främst mellan "liberaler" och "protektionister"; Wikander, Kessler-Harris & Lewis 1995a:8, 94, 109ff, 310, 322ff, 338.

25. Paris Sept 1900:34.

26. "[...] c'est un moyen d'indépendance", *La Fronde* 6/9 1900: 2 kolumn 3; Paris Sept 1900:28–39.

barn och av att det med teknikens hjälp skulle gå att förkorta arbetsdagen till fyra timmar och förlägga lönearbete till hemmet. Hon utmanade traditionellt tänkande om mäns och kvinnors uppgifter i hemmet och ifrågasatte genusarbetsdelningen också i det obetalda arbetet. Publiken lockades till skratt när Bonneviel drastiskt frågade varför det skulle vara konstigt att en man passade steken hemma när han gjorde det i restaurangköket? Eller varför det var mer förödmjukande för en man att arrangera blommor i hemmets sängkammare än för en officer att smörja sina stövlar? Bonneviel målade upp den idyll som skulle utvecklas i ett framtida äktenskap. Den ene skulle inte längre att vara herre och den andra inte slav: man och kvinna skulle bli kamrater.

Det fanns inget arbete som i sig var förödmjukande, påpekade Marie Bonneviel, men kvinnors arbete hade blivit *ansett* som mindervärdigt. Hon förklarade detta med religionens syn på kvinnan som syndig och visade sin republikanska avsmak för den katolska kyrkans inflytande över uppfostran och dess makt över tanken om relationerna mellan könen. Kyrkans kvinno-syn hade som nämnts drivit Bonneviel i landsflykt när hon som ung lärarinna med radikala idéer fått yrkesförbud. Republiken hade under 1880-talets början infört folkskoleundervisning utan religionsundervisning och hon hade då kunnat återuppta sitt yrke i sitt hemland.

Marie Bonneviel var kritisk till de av män styrda fackföreningarna och uppmanade kvinnor att bilda fackföreningar utan män. Inom vissa yrken arbetade bara kvinnor och där var detta naturligt. Många föreningar hade vägrat kvinnor tillträde och i de fallen hade en särorganisering blivit nödvändig. Bonneviel ironiserade över ”våra mest ömsinta vänner, de allra mest tillgivna, dessa kämpar för kvinnan vid hemmets hård”, som försökte mota bort kvinnor från bra och välbetalda yrken. Många av dem ville inte att kvinnor över huvud taget skulle ha lönearbete. Hon önskade en revision av den franska lagen från 1892, som förbjöd nattarbete för kvinnor. Men hon ville inte helt överge lagen utan föreslog en modifiering så att det gick att arbeta övertid på kvällarna. Den arbetsfria natten ville hon behålla.²⁷

Visionen om hemindustriellt arbete under goda förhållanden framfördes ofta inom kvinnorrörelsen, så även av de socialistiska feministerna. De utgick

27. "[...] nos amis les plus tendres, les plus dévoués, les partisans de la *femme au foyer*[...]", *La Fronde* 6/9 1900: 2 kolumn 3; Paris Sept 1900:28–39; Om en konfessionslös skola i Frankrike, Leduc 1991:151f; Fayet-Scribe 1990:33; Birnbaum 1992:162ff.

från det faktum att många kvinnor redan lönearbetade i sina hem och önskade ge kvinnan möjlighet att stanna i hemmet samtidigt som hon fick bli ekonomiskt oberoende. Medvetenheten var stor om att en egen inkomst var avgörande för att få respekt och makt inom familjen. Paule Vigneron hade utvecklat denna vision om det betalda hemindustriella arbetet på sommarens tidigare kvinnokongress. Men en sådan önskan att förbättra lönearbetets villkor i hemmet gick inte ihop med de flesta fackföreningars politik – facken försökte förbjuda avlönat arbete i hemmen. Detta var en av de punkter där feminismen och männens arbetarrörelse hade helt skilda önskemål.

Den nybildade ”gruppen feministiska socialister”, som var vänsterrevolutionära, ville att kongressen skulle ta en resolution till stöd för facklig organisering. Det avfärdades, liksom ett förslag att begära löner utifrån parollen ”av var och en efter förmåga, till var och en efter behov”. Istället antogs en resolution om lika lön för lika arbete,²⁸ ett krav hämtat från Andra internationalen.

Camille Bélilon företrädde en oberoende feminism, som ville ha en ovillkorad jämlikhet. Hon var journalist med en återkommande spalt i *La Fronde*: ”Cronique féministe”. Kongressen borde inte binda sig vare sig för eller emot statliga regleringar. Det skulle bara splittra. Som feminist kunde man vara både för och emot sådant, bara man ansåg att det inte skulle göras skillnad mellan män och kvinnor, var Bélilons åsikt.²⁹ Mme Vincent fortsatte sin långvariga kampanj för en särslagstiftning och betonade som vanligt moralen som sitt argument för nattarbetsförbudet. Det var inte bara prostitution hon såg som ett hot utan även ett utomäktenskapligt sexualliv. Hennes oro gällde att unga kvinnor kunde frestas att tillåta sig ”små äventyr”³⁰ när deras föräldrar trodde att de arbetade över på kvällen.

Den holländska Mme Schook-Haver vidhöll det socialistiskt feministiska kravet ”[...] låt oss skydda fadern liksom vi skyddar modern”. Hennes landsmaninna Wilhelmina Drucker hade samma syn, samtidigt som hon ironiskt anklagade särslagsförespråkarna för att inte gå tillräckligt långt. Om de ville stifta lagar för kvinnor borde alla kvinnor omfattas av dem, och därför borde

28. Paris Sept 1900:42ff; “[...] chacun donnant ses efforts recevoir selon ses besoins”, *La Fronde* 6/9 1900:2 kolumn 2ff; Jfr om ”le Groupe féministe socialiste”, Sowerwine 1975 & 1978:77.

29. *La Fronde* 6/9 1900:2 kolumn 6; Paris Sept 1900:47.

30. “[...] de petites escapades [...]”, *La Fronde* 6/9 1900:3 kolumn 1; Paris Sept 1900:48.

de arbeta för att skyddslagar utsträcktes även till hushållsarbetet, både det betalda och det obetalda.³¹ En italienska ansåg att män ville skydda sina egna arbeten genom skyddslagarna och menade att lösningen låg i att kvinnor fick rösträtt.³²

Marguerite Durand, karismatisk och inflytelserik, bad kongressen förkasta alla särlagar för kvinnor. De skapade problem i yrken där både kvinnor och män arbetade. Om olika lagar och villkor gällde fick kvinnor lägre löner. Underförstått var kvinnors lägre löner negativt inte bara för kvinnorna i ett yrke utan även för männen. Med jämlika lagar skulle kvinnor inte längre kunna anklagas för att underbjuda mäns löner och på det viset konkurrera ut män. Durand ville att fattiga kvinnor skulle få möjlighet att tjäna pengar utan inskränkningar, även om deras arbeten var tunga. Hon stödde det socialistiska kravet på en arbetstid på åtta timmar för både kvinnor och män, vilket skulle minska arbetsbördan för alla. Hon formulerade vad hon kallade för feminismens viktigaste princip, nämligen likhet inför lagen. Bélilons åsikt om att jämlikheten var det viktigaste anslöt hon sig till, men tillfogade genast att arbetarskydd för alla vore den bästa lösningen:

Jag talar om både kvinnan och mannen *eftersom feminismens första princip är att opponera mot alla särlagar. Inför gärna arbetarskydd för kvinnliga arbetare i verkstäderna, begränsa arbetstiden, låt dem vistas i luftiga arbetslokaler, sörj för en god hygien, ja, till och med för en god moral, men inför samma bestämmelser för de manliga arbetarna.*³³

Om lagarna vore lika skulle arbetsgivaren anställa de duktigaste. Durand, liksom flera andra, påpekade att jämlikhet även innebar rösträtt. Intressant är att hon lyfte fram önskvärdheten av arbetarskydd för både kvinnor och män samtidigt som hon vidhöll att den viktigaste principen för feminister var *samma bestämmelser*, jämlikhet inför lagen. Hon kunde ha valt att förhålla sig neutral i arbetarskyddsdiskussionen, som Camille Bélilon. Men vid denna

31. "[...] Eh bien, protégeons le père comme nous protégeons la mère." Paris Sept 1900: 47; *La Fronde* 6/9 1900; i *La Fronde* 6/9 1900: 3 kolumn 1 står det "Brucker".

32. Emilia Mariani, *La Fronde* 6/9 1900:3 kolumn 1–2; Paris Sept 1900:50.

33. "Je dis de la femme et de l'homme parce que le premier principe du féminisme est de s'élever contre toute loi d'exception. Protégez le travail de l'ouvrière dans des ateliers, limitez le temps de ce travail, placez l'ouvrière dans des ateliers bien aérés, veillez à son hygiène, même à sa moralité, mais faites de même pour l'ouvrier." *La Fronde* 6/9 1900:3 kolumn 2 [UWs kursiv].

kongress var de socialistiska strömningarna starka: arbetarskyddslagstiftning för alla ville både Durand och de flesta andra ha.

Durands tal handlade även om den makt som kvinnor – till exempel i sömnadsbranschen – skulle kunna utöva om de bildade fackförening. Hon prisade organisering som den bästa vägen och överträffade de vänsterrevolutionära i sina lovord av facklig aktivitet, säkert utmanad av dem att poängtera sin positiva inställning.³⁴ En konkurrens om vem som var den bästa socialisten låg i luften. Men i konsekvens med att resolutionernas målgrupp var lagstiftarna föreslog Marguerite Durand inte någon resolution om facklig organisering.

Den slutliga resolutionen om reglering av arbetet blev en plädering för jämlika skyddslagar för alla med betoning av att orättvist ojämlika lagar måste bort:

[Kongressen kräver] att alla speciella lagar som bestämmer kvinnors arbetsförhållanden avskaffas

Till detta fogades ett tillägg:

och att de ersättes med skyddslagar som gäller hela den arbetande befolkningen utan att skillnad görs på kön.³⁵

Därmed hade kongressen anslutit sig till den dubbla resolutionen vars innehåll var typiskt för de socialistiska feministerna. De avvisade som socialister den fria arbetsmarknaden och hävdade samtidigt feminismens princip om likhet inför lagen. Nattarbetsförbudet var den underförstådda måltavlan för resolutionen, som gjordes generell. Denna kongress ville ha lika lön och gemensam arbetarskyddslagstiftning. I löne- liksom i arbetarskyddsfrågan var feministerna konsekventa även om dessa krav kunde vara till kvinnors nackdel på kort sikt. De ledande kvinnorna på kongressen höll fast vid sin linje att driva en möjlighetens politik och med sina krav vända sig till Tredje republikens lagstiftare. De hade förtroende för sin regering och ansåg sig ganska nära att få ett medborgerligt erkännande.³⁶ Samma krav kunde besökande

34. Paris Sept 1900:50ff.

35. "Que toutes les lois d'exception que régissent le travail des femmes soient abrogées", kongressens ursprungliga förslag och tillägget "Et remplacées par l'application à toute la population ouvrière et sans distinction de sexe, d'un régime égal de protection", *La Fronde* 6/9 1900:3 kolumn 3.

36. De franska radikala kvinnorna var inte så frustrerade som sina engelska och amerikanska

delegerade föra med sig till sina hemländer. Feministerna hade beslutat sig för en pragmatisk linje med jämlikhetskrav mellan kvinnor och män i centrum. Därmed hoppades de kunna ena fler än de uttalat revolutionära socialisterna, utan att göra avkall på sin radikalism. Deras socialism hade bland annat manifesterats i kravet på åtta timmars arbetsdag för alla.

I Berlin 1896 hade nattarbetsförbudet varit avgörande när det gällde att konstruera en konflikt så att jämlikhetsivrande kvinnor kunde avföras från socialismen och en klyfta markeras, en ”klar gränsdragning” göras, mellan borgerliga och socialistiska kvinnor. I Paris var en sådan gräns ännu inte dragen. Det hade funnits försök under denna kongress att få till stånd en gräns. Men ännu strävade de församlade manliga och kvinnliga socialisterna gemensamt mot en integrering av idéströmningarna feminism och socialism, med sina två sorters jämlikhet. Under kongressens slutbankett skålade deltagarna för socialisten René Viviani, som hade förordat rösträtt för kvinnor; han kallades för ”den duktige och mycket värtalige försvararen av feminismens sak”.³⁷

I Maria Pognons sluttal till kongressen kom spänningarna mellan revolutionära och reformistiska socialister, liksom mellan de kvinnor som kallade sig borgerliga och de som hellre ville kalla sig socialistiska, åter upp till ytan. Konflikten är komplicerad och rör inte direkt frågan om nattarbetsförbudet. Men den antyder att socialister och borgerliga också i Frankrike – som i Tyskland – prövade sig fram för att finna punkter för samarbete eller den ”klara gränsdragningen”. Pognon var irriterad över att gång på gång under kongressens gång ha betecknats som ”borgerlig”, när hon framhållit att kvinnor skulle vinna på att samarbeta oavsett social ställning.³⁸

Marie Bonneval kan sägas ha representerat de typiska socialistiska feministerna på kongressen. Också hon såg det som sin plikt – som socialist – att beblanda sig med andra kvinnor i jämlikhetens intresse. Om kvinnor organiserade sig separat från män, i ett ”feministiskt parti”, så var det för att

mot svarigheter. De tyckte att de fick gehör, enl Goldberg Moses 1984:229.

37. ”M. Viviani, le vaillant et très éloquent défenseur de la cause féministe.” Paris Sept 1900:311; Hause & Kenney 1984:31f.

38. Paris Sept 1900:290f; Viviani (*Justice* 22/9) 1900; Sowerwine 1978:78ff behandlar denna episod omkring Pognons sluttal som stöd för sin historieskrivning; För en tolkning som menar att provokationen kommer från den grupp som leds av Renaud, se Klejman & Rochefort 1989:139ff.

på sikt kunna skapa en lycklig förening mellan könen i ett samhälle utan exploatering:

När vi har erövrat våra rättigheter, kommer det inte längre att finnas någon fiende. Man och kvinna kommer att vara det de bör vara, två jämlikar, två kamrater som skapats för att gå tillsammans genom livet. Likaså när det inte längre finns någon utsugning, då [...] kommer [det] inte längre att finnas mer än en klass. Men för att lyckas erövra sina rättigheter, måste kvinnor organisera sig i ett parti liksom arbetarna organiserar sig i ett parti. När de har uppnått den totala rättvisan, då kommer det inte längre att finnas mer än ett parti, mänsklighetens parti.³⁹

Hennes ord var fyllda av tillit till en ljusare framtid. Men socialismen kunde inte smälta ihop med feminismen år 1900 och Bonneviel verkade redan ha insett det. Inte heller blev feminismen ett politiskt parti. Rörelserna tog andra riktningar och socialismen blev betydligt starkare som politisk kraft under 1900-talet än feminismen.

Inte förrän 1905 skulle den franska socialismen bli organisatoriskt enad. Efter kongressen 1900 och de ständiga ideologiska sammanstötningarna med revolutionära socialister, letade sig kvinnorörelsens radikaler, inklusive de socialistiska feministerna, mot andra allianser. René Vivianis och andra politikers stöd visade sig inte kunna bryta det motstånd mot kvinnors ekonomiska och politiska medborgarskap som de flesta män med makt stod för. Viviani förde fram en proposition till nationalförsamlingen om rösträtt för kvinnor, vilken deltagare vid kvinnokongressen år 1900 hade undertecknat. Men ett politiskt medborgarskap gick inte igenom då och franska kvinnor skulle få vänta länge på det, även om det år 1900 inte tycktes längre bort i Frankrike än i många andra länder, tvärtom. Allt fler kvinnor – som vi har sett – ställde sitt hopp till att via det politiska medborgarskapet nå fram till en jämlikhet mellan kvinnor och män. En kamp som inneslöt också det ekonomiska

39. Viviani 1900; "Quand nous aurons conquis nos droits, il n'y aura plus d'ennemis. L'homme et la femme seront ce qu'ils doivent être, deux égaux, deux compagnons faits pour marcher ensemble dans la vie. De même quand il n'y aura plus de spoliés, que tous travailleront sous une forme quelconque pour avoir droit à la vie et à leur part légitime de jouissance, il n'y aura plus qu'une classe. Mais pour arriver à conquérir ces droits, il faut que, comme les femmes s'organisent en parti féminin, les travailleurs s'organisent en parti de classes. Quand ils auront conquis la justice complète, il n'y aura plus qu'un grand parti, le parti de l'humanité." *La Fronde* 13/9 1900; Paris Sept 1900:548.

medborgarskapet var på väg att trängas undan av en förenklad betoning på rösträtten och dess organisering. Men dit hade ännu inte alla på denna kongress hunnit.

Den ”militant socialistiska” Elisabeth Renaud⁴⁰ och några manliga socialister hade under kongressen markerat mot en jämlikhetsfeminism med socialistisk prägel. Deras linje blev den franska socialismens efter 1905. Kvinnofrågan skulle underordnas klasskampen.

Andra internationalen och särslagstiftningen

Socialismens mål var att samla världens proletariat till en gemensam kamp mot kapitalismen. Internationalismen fanns inbyggd i den socialistiska ideologin. Att omsätta den i praktiken var inte enkelt. Men 1890-talet hade sett framväxten av en fastare organiserad transnationell socialism.

Redan i valet 1893 hade socialister tagit omkring 50 platser i nationalförsamlingen och så förblev det i valet 1898. Men de var sinsemellan djupt splittrade. Jules Guesde var ledare för de revolutionära socialisterna. Hans falang ansåg det önskvärt att den borgerliga statsapparaten och därmed Tredje republiken bröt ihop. Deras socialistiska motpol var den reformistiska socialistiska gruppen. I den var Jean Jaurès, Alexandre Millerand och René Viviani ledande.⁴¹ De socialister som ville delta i det parlamentariska arbetet kallades ”de participatoriska”. Dessa reformister stödde republiken, trodde på dess formbarhet på fredlig väg och fruktade en återgång till inbördeskrig eller revolution. Därför kunde de förlika sig med den breda koalitionsregeringen år 1899, vilken kom till för att stabilisera den ännu något hotade republiken. Att socialisten Millerand hade accepterat att ingå i regeringen, och den splittring inom den franska socialismen som detta ledde till, har beskrivits ovan. Millerands agerande var en världsnyhet och gav upphov till en schism också inom den internationella socialismen.

Det drog ofta ihop sig till häftiga diskussioner när socialister samlades internationellt. De största bråken handlade om vilka som skulle få vara med, det vill säga vilka grupper och schatteringar inom socialismen och den fack-

40. Paris Sept 1900:293; Elisabeth Renaud var lärarinna och hade blivit socialist 1896.

41. Seilhac 1904:12f; De participatoriskas främsta tidning var *La Pétite République*, chefredaktör var Gérault-Richard, Winock 1980 & 1986:93ff, 186f; Garrigues 1992.

liga rörelsen som skulle få delta och rösta.⁴² Bakom sådana stridigheter, som kunde ta dagar av dyrbar kongresstid, låg en oenighet om socialismens ideologi. Vem satt inne med den rätta socialismen, den som borde spridas internationellt?

Under de tidigaste åren hade en skiljelinje gått mellan en politisk och en mer ekonomisk och anti-nationell falang. Förenklat gällde det om kampen skulle föras med politiska medel, det vill säga genom disciplinerad organisering och uppbyggande av ett politiskt parti samt krav på rösträtt, eller med ekonomiska, direktfackliga medel som strejker, bojkotter, arbetsflykt, sabotage och liknande. Anarkismen, som stod för den senare riktningen, hade varit stark på den europeiska kontinenten. Men anarkisterna hade gjort sig ökända på grund av en serie politiska mord utförda för att destabilisera den borgerliga staten under 1890-talet. Denna revolutionärt fackliga riktning blev för gott utesluten från Andra internationalen vid dess Londonkongress 1896. Därmed hade en extrem vänsterriktning blivit avförd från det internationella samarbetet.

Den andra skiljelinjen kan definieras som en konflikt mellan reformister och revolutionärer. Reformisterna trodde på en fredlig parlamentarisk väg till makten, till skillnad från revolutionärerna som var inställda på inbördeskrig och våld. Reformisterna var starka i Frankrike, där de hade uppnått visst politiskt inflytande. Vid Pariskongressen år 1900 var det reformisterna – till höger om mittfåran – som låg illa till. Den inflytelserika tyska gruppen var nämligen, åtminstone verbalt, förespråkare för revolution. Den hållningen berodde till stor del på den politiskt maktlösa position tyska socialdemokrater befann sig i, trots sin storlek och enighet. De hade efter 1890 organiserat det största socialdemokratiska partiet i världen. År 1900 var tyska socialdemokrater välrepresenterade i sitt lands riksdag, men deras dilemma var att den församlingen i sin tur hade föga inflytande. Kejsaren hade stor makt. Den tyska revolutionära retoriken kombinerades därför med en mer försiktig praktik i hemlandet, som kan förstås i ljuset av att partiet hade tvingats verka underjordiskt mellan 1878 och 1890.⁴³ Den franska socialismen däremot var förankrad i ett bättre fungerande representativt system. Så länge Tredje Re-

42. Mayeur 1973:209f. Se även kap 5 i denna bok.

43. Joll 1955:3; Evans 1976:4f; Winock 1980:11ff.

publiken bestod hade de ett inflytande som skulle kunna öka på legal väg. Reformisterna såg att participatoriskt arbete lönade sig.

Den tyska paradoxen, motsättningen mellan teori och praktik, överfördes inte sällan till det internationella samarbetet. I Paris år 1900 väntade falangstrider mellan revolutionära och reformistiska, som hade anknytning till den franska situationen.⁴⁴ Skulle nya uteslutningar minska den internationella kraften? Var det dags att ta itu med högeravvikarna inom den internationella socialismen?

Kongressen 1900 präglades av de meningsskiljaktigheter som kommit i öppen dager sedan Alexandre Millerand tackat ja till att bli handels- och industriminister i den borgerligt dominerade ministären Waldeck-Rousseau. I regeringen ingick generalen markis de Galliffet, som gjort sig beryktad vid underkuvandet av Pariskommunen 1871. Ett av hans öknamn var ”kommunens bödel”. Våldsamheten i förloppet, fransmäns grymhet mot fransmän, de stränga straffen efteråt var levande, såriga minnen hos franska socialister. Några hade med nöd och näppe undkommit levande, andra hade mist nära släktingar och vänner och under många år levt som deporterade landsförvisade eller i frivillig exil. Det är inte konstigt att bestörtningen var stor bland många socialister när en man som Alexandre Millerand, en av deras egna, valde att arbeta tillsammans med den som lett fransk militär mot franska medborgare i kraftmätningen om Paris.

”Kongressen är kongressen om fallet Millerand!” lär Émile Vandervelde ha uttryckt sig. Var det möjligt för en socialist att kompromissa och politiskt samverka med de borgerliga? Så formulerades frågan. För de franska delegerade hade den inrikespolitisk betydelse. Den franska socialismens två läger luftade sin nationella oenighet på den internationella arenan. Karl Kautsky, tysk och ansedd som den internationella rörelsens chefsteoretiker, lyckades lösa den näst intill omöjliga frågan. Han gav diplomatiskt båda grupperna rätt. Den revolutionära franska gruppen fick rätt i princip: samarbete borde inte förekomma. Men Kautsky tillade att principer inte alltid kunde tillämpas; i praktiken måste man kunna tänka sig fall där ett samgående i en regering kunde vara motiverat. Kautskys personliga auktoritet var så stor att konflikten genom detta kunde avföras från dagordningen. Men Kautskys lösning

44. Kongressen träffades i "salle Wagram, avenue de Wagram", *Histoire ...* Tome 13:45.

fick av kritiker namnet ”Kautschukmotionen” på grund av sin gummiartade elasticitet, böjlig åt alla håll.⁴⁵

Den kontroversielle Alexandre Millerand framträdde inte själv på kongressen i Paris. Aktiva deltagare var Jean Jaurès och René Viviani, vilka stödde honom. Men ändå var Millerand i högsta grad närvarande. Hans politiska upphöjelse var det som hade rört upp känslostormarna. I en annan fråga var hans inflytande också närvarande men utan att ifrågasättas. Som minister för handel och industri hade han makt över lagstiftningen om arbetarskydd. Han ville dessutom gärna se sådana lagar spridda internationellt. Naturligtvis kände alla socialister till hans åsikter om detta; de hade åter framförts bara några månader tidigare på kongressen för arbetarskydd.⁴⁶

Även om en revolutionär retorik ofta hördes inom Andra internationalen vände den sig regelmässigt till staten med krav på reformer inom de rådande politiska ramarna för att säkerställa ett arbetsrättsligt skydd.⁴⁷ Det fanns ingen tvekan om att kongressen borde begära arbetarskydd av staten, vilket för Frankrikes del innebar att vända sig till Alexandre Millerand och hans departement.

I en resolution upprepade arbetarrepresentanterna sitt krav sedan 1889 på en åttatimmars arbetsdag. En diskussion fördes om det lämpliga i att kräva lagstiftning om en minimilön. Något malplacerat togs frågan om nattarbete för kvinnor upp mitt i denna debatt. Luise Zietz från Tyskland lyfte fram den i sitt anförande. Hennes tal ska granskas ingående, eftersom det kondenserat innehöll de åsikter som höll på att bli de etablerade inom den internationella socialismen i kvinnofrågan, sedd genom arbetarskyddslagstiftningen. Det visar fram värderingar och de gångbara argumenten samt hur dessa löst kunde fogas samman. Tidningen *La Petite République*, organ för de reformistiska socialisterna, ansåg att Luise Zietz bidragit med en kort men lysande obser-

45. Vandervelde 1939:147ff; Rebérioux 1975:28; Dokumentationen från kongressen anses bristfällig och den var dåligt organiserad. Winock 1980:11ff; Eric Hobsbawm kallar Kautsky för Andra internationals ”chief theoretical authority”, Haupt 1986:xv.

46. *Die Frau* Juli 1900:610ff; Derfler 1977:178ff.

47. George Haupt, auktoriteten på den internationella socialistiska rörelsen, har pekat på att rörelsen blev praktiskt inriktad vid sekelskiftet 1900, t ex Haupt 1986: 98; Hobsbawm citerade i sitt förord till Haupts bok att Kautsky vid den här tiden definierade det tyska socialdemokratiska partiet SPD – som var det mest inflytelserika – som ”a party which, while revolutionary, does not make revolution”, Haupt 1986:xiv.

vation. Det existerar tre mer eller mindre officiella versioner av hennes tal.⁴⁸ Alla tre visar på den nya placeringen av särlagar för kvinnor, särskilt nattarbetsförbudet, inom en rangordning av viktiga arbetarskyddsfrågor. De visar på en förskjutning inom Andra internationalen på hur synen på kvinnor fick formuleras; jämlikheten finns inte kvar. Säkert var denna förskjutning påverkad av kongressen i Zürich 1897, liksom av nationella ställningstaganden och debatter.

Den mest utförliga versionen av Zietz tal finns i *Cahiers de la Quinzaine*. Det anses som mest tillförlitligt av de protokoll som efterlämnats, och verkar ha skrivits ut från stenografi. Dess form ligger nära ett talspråk och exponerar de argument, och deras ibland säregna sammanställning, som användes för att motivera en särlagstiftning för kvinnor. Strukturen gör att man kan ana att talaren var en av partiets bästa kvinnliga agitatorer. Luise Zietz kom från en arbetarklassbakgrund i Hamburg och arbetade sedan 1898 tätt samman med Clara Zetkin i *Die Gleichheit*. Hon hade under slutet av 1890-talet blivit en viktig kraft i organiserandet av kvinnor, från industriarbeterskor till tjänsteflickor.⁴⁹

En närläsning av hennes tal för oss in i de paradoxer som socialister hade börjat väva allt tätare kring skyddslag, moderskap och kvinnors lönearbete. Att kvinnors ekonomiska medborgarskap var och borde vara något annat än mäns blev en följd av detta. Luise Zietz blandade utan åtskillnad krav på en allmän arbetstidsförkortning, krav på särlagar för kvinnor och rätt till facklig organisering. Detta blev ett ideologiskt ”paket” inom socialismen; att förorda särbehandling av kvinnor var detsamma som att stödja all arbetarskyddslagstiftning, och motsatsen ansågs som lika logisk – den som var emot särlagarna var emot all arbetarskyddslagstiftning. Zietz presenterade sig som taleskvinna för alla tyska socialdemokratiska kvinnor och polemiserade mot

48. Om Zietz, se bl a Weiland 1983:294ff; PR 26/9 1900; Haupt 1964:172; De tre versionerna är 1) *Cinquième congrès socialiste international tenu à Paris du 23 au 27 septembre 1900. Compte rendu officiel*. Paris 1901; 2) "Compte rendu sténographique non officiel de la version française du cinquième Congrès socialiste international ... Paris 1900/1901", vilket är kompletterande och utförligare publicerades i Péguys tidskrift *Cahiers de la Quinzaine*, samt 3) "Internationaler Sozialisten-kongress zu Paris..." Berlin: *Vorwärts*, 1900, alla i faksimil i *Histoire ... Tome 13* 1980:78f, 228ff, 378ff; [UW:] Winock 1980:14 bedömer det officiella protokollet som "most inadequate" och protokollet i den franska tidskriften som bäst. Jag har inte funnit något som motsäger hans bedömning och använder främst versionen i *Cahiers de la Quinzaine* samt den i PR.

49. Zeisler 1978:36ff.

synen på arbete som något som av princip inte borde regleras. Hon tolkade ”arbetets frihet” som ett behov av arbetarskyddslagstiftning, inklusive särdrag för kvinnor:

I de tyska medborgarinnornas namn förklarar jag mig vara principiellt för en laglig begränsning av arbetsdagen. Man talar numera om ”det fria arbetet”; något sådant finns inte om proletariatet inte får ekonomisk frihet. De tyska socialistiska kvinnorna är för en laglig reglementering av arbetet, därför att enligt deras åsikt utgör detta grunden för all intellektualitet och för alla framsteg för den arbetande klassen. De är övertygade om att den dag arbetet i hela världen har blivit åtta timmar per dag, då kommer alla politiska och ekonomiska friheter inte att länge låta vänta på sig, efter denna proletariatets första triumf över den europeiska kapitalismen. (Applåder)⁵⁰

Zietz anslöt till vad kongressen förordade, en gemensam arbetstidsförkortning för alla arbetare. Hon nämnde att kvinnor var positiva till vad hon först framställde som en allmän ”reglementering av arbetet”. Utan övergång talade Zietz sedan om jämlikhet mellan kvinnor och män. Från önskvärdheten av en sådan drog hon slutsatsen att det borde göras en skillnad mellan könen i lagstiftningen. Tanken bakom förslaget måste ha varit att en särslagstiftning skulle kompensera kvinnorna för samhälleligt strukturerad ojämlikhet, det som Zietz kallade ”social ojämlikhet”. Principen om jämlikhet skulle stödjas genom införandet av fler men positiva skillnader i lagstiftningen; allt för att hindra den rena kapitalistiska utsugning. Socialister såg nattarbetsförbudet för kvinnor som *positiv* särbehandling. Eftersom kvinnor i Tyskland inte fick organisera sig politiskt ännu, skulle lagstiftningen ge dem en chans att ändå bli behandlade som om de hade sådan rätt, var antagligen den tanke som kunde utläsas bakom argumenteringen:

50. "La citoyenne Sitz (Allemagne). – Au nom des citoyennes allemandes, je me déclare en faveur du principe de la limitation légale de la journée de travail. On parle maintenant de travail libre; il n'y en a pas s'il n'y a pas de liberté économique du prolétariat. Les femmes socialistes allemandes sont partisans de la réglementation légale du travail, parce qu'à leur point de vue, c'est la base de toute intellectualité, de tout progrès de la classe ouvrière et qu'elles sont certaines que le jour où, dans le monde entier, le travail serait légalement fixé à huit heures, toutes les libertés politiques et économiques ne tarderaient pas à suivre ce premier triomphe du prolétariat sur le capitalisme européen. (Applaudissements)" Detta citat och de följande, är hennes inlägg, som det återgavs i *Cahiers de la Quinzaine*, i *Histoire ... Tome 13:230f.*

Trots principen om jämlikheten mellan könen, eller kanske hellre på grund av denna princip om en social jämlikhet, måste man kräva en utökad och mer effektiv skyddslagstiftning för kvinnan än för mannen. Anledningen är att kvinnan i förhållande till mannen befinner sig i en mer underordnad position därför att hon juridiskt är underordnad. Och därför är hon mer än mannen utsatt för den kapitalistiska utsugningen. När hon har vunnit ekonomisk frihet genom att arbeta i industrin, har hon bara bytt herre; i stället för att vara under sin äkta mans herravälde, har hon hamnat under kapitalismens skändliga ok, som utnyttjar henne ännu hårdare, hon som är anspråkslös och fylld av moderskärlek. (Applåder)⁵¹

Moderskap och klassintresse var centrala. Att nämna kvinnors anspråkslöshet och moderskärlek gav omedelbart Zietz applåder. Det var egenskaper som uppskattades som kvinnliga av de socialistiska män, som var i majoritet på kongressen. Hon talade konsekvent om "kvinnan" i singularis, vilket betonade att det fanns en behandling som passade alla kvinnor. Motsatsparet kvinnan/mannen skymmer individer och andra skillnader än dem som beror på kön. Zietz analys av kvinnors underordning, dels under maken, dels under kapitalismen kan tyckas djärv. Men hennes analys av detta blev densamma som många andra socialisters; hon framhöll att underordningen förflyttats från mannen till kapitalismen. Hon ansåg inte att den samtidigt kunde finnas både inom familjen och på arbetsplatsen. Den socialistiskt feministiska versionen med krav på skydd för alla men utan särlagar för kvinnor hade hon inte ens anspelat på. Inte heller gjorde hon någon distinktion mellan ogifta och gifta kvinnor utan talade som om alla kvinnor vore gifta.

Slutsatser som – kanske illvilligt? – skulle kunna dras av Zietz syn är, att det trots allt vore bättre att underordnas i hemmet, samt det något paradoxala att när båda makarna arbetade inom industrin blev de jämlika inom familjen. Den faktiska genusarbetsdelningen i familjen blev osynliggjord eller oväsentlig när kvinnan sågs som exploaterad av kapitalismen genom lönearbetet.

51. "Malgré le principe de l'égalité des sexes, ou plutôt à cause du principe de cette égalité sociale, il faut demander une protection plus large, plus efficace pour la femme que pour l'homme; parce que la femme se trouve vis-à-vis de l'homme dans une situation inférieure, quant à sa position légale, elle est plus que l'homme sujette à l'exploitation capitaliste. Par le travail industriel, en conquérant sa liberté économique, elle a seulement changé de maître: au lieu de la férule du mari, elle est tombée sous le joug honteux du capitalisme, qui l'exploite plus durement encore, dans sa modestie et son amour maternel. (Applaudissements)" *Histoire ...* Tome 13:230f.

Detta innebar i sin förlängning en kritisk syn på allt lönearbete för kvinnor överhuvudtaget. Socialismen var visserligen kritisk även till lönearbetets exploatering av män. Men det går som en underström i Zietz tal, att en kvinna vore bättre skyddad av sin man än av en kapitalist. Mot lönearbetets speciella förtryck av kvinnor behövdes därför även ett statligt beskydd, eftersom mannens beskydd inte nådde in på arbetsplatsen. Socialisters ambivalenta inställning till kvinnors lönearbete finns med i talet. ”Ekonomisk frihet” alternativt ”arbetets frihet” blev för arbeterskan i Zietz tolkning inte något som alls liknade det ekonomiska oberoende och den jämlika frihet som de socialistiska feministerna talade om. Zietz anslöt sig visserligen till en socialistisk tolkning, som innebar att *män* skulle ha rätt att själva få välja utbildning och lönearbete samt facklig organisering – men för socialistiska kvinnor gällde en annan tolkning. ”Jämlikhet” var eftersträvansvärd för Luise Zietz endast som en retorisk blomma till Mor: jämlikheten skulle uppnås genom särbehandling. Ottilie Baader och Clara Zetkin hade argumenterat enligt samma linjer bland annat i Berlin år 1896; särbehandling av kvinnor på arbetsplatserna skulle öka jämlikheten med statens hjälp. Luise Zietz varierade detta tema:

Genom en effektiv skyddslagstiftning skulle man få kvinnan att bli medveten om sig själv, sina plikter och sina mänskliga rättigheter. Ju mer omfattande detta skydd blev, desto större skulle kvinnans medvetenhet bli och hennes kraft att uppfylla sina plikter skulle stärkas.⁵²

Kvinnor skulle bli medvetna om sina ”plikter” genom särlagarna. Det är inte långsökt att tolka detta som att kvinnor måste få lära sig, att de som kvinnor i första hand hade särskilda omsorgsplikter som mödrar och hustrur och i andra hand plikter i klasskampen och lönearbetet. Plikter och rättigheter var annorlunda för kvinnor än för män. Detta, menade Zietz, ledde inte till fördelar enbart för kvinnor utan även för män:

Att begära arbetarskydd för kvinnan, betyder inte bara att handla i kvinnans intresse utan i hela arbetarklassens intresse, eftersom man hindrar kvinnan att försätta sig i en illojal konkurrenssituation vis-à-vis mannen.⁵³

52. ”Par une protection législative efficace, on rendrait la femme consciente de soi-même, de ses devoirs et de ses droits humains. Plus la protection sera grande, plus la conscience de la femme et la force de remplir tous ses devoirs seront grandes.” *Histoire ...* Tome 13:231.

53. ”En demandant la protection de la femme, on n'agit pas seulement dans l'intérêt de la femme,

Mäns intressen var de intressen som sammanföll med arbetarklassens. På liknande sätt hade den franske fackföreningsmannen Auguste Keufer ställt kvinnans intressen mot familjefaderns under kongressen för arbetarskydd samma sommar. Analysen, denna gång gjord av en kvinna, utslöt språkliga kvinnor ur arbetarklassen som blev enkönat manlig. Kvinnors lönearbete blev en illojal handling, om mäns arbeten därmed blev konkurrensutsatta. Det var en plädering för en strikt genusarbetsdelning.

Zietz sade sig tala endast om särslagar men hennes argumentering kunde lika väl ha använts som försvar för ett förbud för kvinnor att lönearbeta överhuvudtaget. Det fanns ytterligare en anledning att särbehandla kvinnor, enligt detta språkrör för organiserade tyska arbeterskor, nämligen moderskapet:

Det finns ännu en viktig fråga. Man kan befara att det behövs ytterligare en generation innan proletariatet kan skörda frukterna av den rörelse som har påbörjats mot den kapitalistiska exploateringen. För att proletariatet ska kunna fylla sin stora historiska uppgift att befria arbetarklassen och hela mänskligheten, behövs ett proletariat som är friskt till kropp och själ och har en god karaktär. En kvinna böjd under det ekonomiska och kapitalistiska oket kan inte ge liv åt barn, som är starka och dugliga för denna ädla kamp. (Livliga applåder)⁵⁴

Varje gång kvinnan som moder nämndes, utbröt enligt det franska tidskriftsreferatet applåder. Organiserade socialister talade, som även framgått ovan, gärna om kvinnan som moder. Som sådan var hon värdefull i den långsiktiga kamp arbetarklassen förde. Resonemanget för fram tankeströmningar i tiden, dess ängslan för släktets degenerering och för en undermålig avkomma. Också socialister tog intryck av de moderna socialdarwinistiska tankarna om ras och fortplantning. Att vara en god mor sågs i en dylik analys som svårforcerat med att vara ”böjd under det ekonomiska och kapitalistiska oket”. En

mais dans l'intérêt de la classe ouvrière tout entière, parce qu'on empêche la femme d'entrer en concurrence déloyale avec l'homme." *Histoire ...* Tome 13:231.

54. "Il y a encore une autre question plus importante; il faut craindre que nous ayons besoin d'une autre génération pour que le prolétariat recueille les fruits du mouvement qu'il a commencé contre l'exploitation capitaliste. Pour qu'il puisse remplir le grand rôle historique de l'émancipation de la classe ouvrière et de toute l'humanité, il faut un prolétariat sain de corps et d'esprit et beau de caractère. Or, la femme courbée sous le joug économique et capitaliste ne peut donner naissance à des enfants qui soient forts et prêts pour cette noble lutte. (Vifs applaudissements)" *Histoire ...* Tome 13:231.

mor borde vara i hemmet och ta hand om sina barn. Och Zietz låter oss förstå varför hon ansåg att ”kampen” behövde ”starka och dugliga” barn; kampen skulle kanske bli verklig och inte bara symbolisk. Barnen skulle då vara stridbara vuxna i den kommande revolutionen.

Skyddslagar mot nattarbete kan tolkas som en kompromiss med nödvändigheten för kvinnor att ta lönearbete. Men Zietz, som så många andra socialister, lät som om hon helst inte såg mödrar i lönearbete över huvud taget. Giftna kvinnor med barn borde inte lämna hemmet. Även om kopplingen till det speciella moderskapet inte var uppenbar, påminde Luise Zietz i slutet av sitt inlägg om vikten av kvinnors fackliga organisering:

Därför begär vi inte bara en arbetarskyddslagstiftning som omfattar arbetstiden utan också en effektiv lagstiftning som skyddar rätten till facklig organisering. Vi kräver att den lagstiftning som finns på området tas i bruk. Dessa önskemål har redan uttalats och blivit framröstade på många andra nationella och internationella kongresser. Vi begär att dessa krav förverkligas, eftersom det kommer att medverka till den slutliga segern för hela proletariatet att arbeterskan tillförsäkras ett arbetarskydd. (Långvariga applåddåskor).⁵⁵

Så långt en kommenterad läsning av Zietz tal i den längre form som fransmännen lät publicera. Det tyska officiella protokollet av Luise Zietz inlägg var kortare, betonade moderskapet mer samt framhöll att kvinnorna själva tyckte om att bli särbehandlade.⁵⁶

Luise Zietz var den enda som tog upp kvinnors villkor vid denna kongress och hon gjorde det i samband med en debatt om krav på en åttatimmars arbetsdag, alltså utanför dagordningen. Särskilt arbetarskydd för kvinnor hade fått ingå i en debatt om arbetstiden. Zietz hade betonat att hennes krav redan antagits vid tidigare kongresser. Ingen omröstning om särdrag för kvinnor gjordes, ingen debatt följde. Luise Zietz tal uppfattades som en konfirmation av tidigare beslut, även om stödet för särskilda skyddslagar för kvinnor aldrig

55. " C'est pour cela que nous ne demandons pas seulement la protection législative au point de vue des heures de travail, mais une protection efficace au point de vue de la liberté syndicale; nous demandons que la loi ne reste pas lettre morte à cet égard. Ces desiderata ont été déjà énoncés et votés par plusieurs Congrès nationaux et internationaux; nous demandons leur mise en vigueur, car ils contribueront à la victoire définitive du prolétariat tout entier, en assurant la protection de la femme travailleuse! (Applaudissements prolongés)" *Histoire ...* Tome 13:231.

56. *Histoire ...* Tome 13:379.

tidigare hade presenterats med denna kanonad av argument. Marie Bonneval, som ju 1897 envist hade försökt driva jämlikhetslinjen vid den fackliga kongressen i Zürich, och diskuterat den vid en feministkongress samma sommar, höjde inte längre sin röst i frågan fast hon var närvarande.⁵⁷ Hon hade glidit över till att försvara arbetsfria nätter, liksom på kvinnokongressen nyligen, även om hon ännu gärna såg den utsträckt till män. Men också hon tycktes foga sig i den kantring av opinionsläget som Zietz hade gett uttryck för.

Den socialistiska rörelsen – utom den lilla gruppen socialistiska feminister – enades om det positiva med särlagar för kvinnor. I det förenades franska anti- och proparticipatoriska socialister, samt alla andra schatteringar, i en gemensam åsikt. Några av de socialistiska kvinnor som tidigare protesterat hördes inte längre.

På samma sätt som den borgerliga arbetarskyddskongressen valde den socialistiska att slå dövörat till för den socialistiskt feministiska kritiken av konsekvenserna av en särbehandling. Feminister lyckades inte skapa sig någon plattform inom någon politiskt inflytelserik manlig grupp. Konstruktionen av en kvinnlighet, vars främsta roll var moderns i familjen och som sådan komplementär till manligheten, accepterades av de flesta socialister av båda könen. Argumenteringen utgick från gifta kvinnor och mödrar och från dem generaliserades till alla kvinnor. Kvinnor som arbeterskor beundrades sällan, beklagades ofta. Men diskussionen om jämlikhet i arbetet och det ekonomiska oberoendet hade inte ännu helt gått i stå. På en kongress i London året innan, 1899, hade variationen av kvinnors åsikter om nattarbetsförbudet förevisats. Men det handlade inte om en socialistisk utan en definitivt borgerlig kongress, även om många av de deltagande kvinnorna var socialister. Beskrivningen backar här ett år, för att i två följande kapitel presentera förändringar och mångfald inom den nya organisationen International Council of Women (ICW).

57. "[...] votés par plusieurs Congrès nationaux et internationaux" (231), *Histoire ...* Tome 13:228ff; Marie Bonneval deltog i kongressen. *PR* 27/9 1900:1f samt på tecknad bild tillsammans med Arthur Rozier, *PR* 2/10 1900:1.